

NARAŠTAJNOST I ČASOPISNOST

U jednome od svojih predavanja 1916. Dragutin Prohaska, književni povjesničar mnogo jačega strukovnoga habitusa nego mu se općenito priznaje, svoj pregled postilirske književnosti temeljio je na smjeni književnih naraštaja, pa tako za nultu poziciju uzima preporoditelje između dvadesetih i pedesetih godina 19. stoljeća, koji su “stvorili novu hrvatsku književnost”, iako ih je jedino povezivao “moment neknjiževni”, tj. politička ideja. Prvim naraštajem potom naziva “mladiće” koji se javljaju iza 1850. jer ulaze u književnost s “točno određenim književnim programom”, tj. “Nevenom”. Sljedeći naraštaj na čelu s Augustom Šenoom načelno je protiv romantike, “Vienac” nastavlja u osnovi “Nevenov” program *pouke sa zabavom*, u “Viencu” Franjo Marković stvara svoju školu te – nakon turske i građanske – sada uvodi i “akademsku romantiku”, da bi se početkom osamdesetih pojavio novi naraštaj s otvorenim “prosvjedom protiv romantike”. Mladi starčevićanci, koji prihvatiše naturalizam, učiniše i prvu secesiju u hrvatskoj književnosti, te nasuprot “Jugoslavenima, ‘Obzoru’, ‘Viencu’ i ‘Šenoi’” pokrenuše svoje časopise. S ovima izvan naraštaja ulaze i Ivo Vojnović, Kranjčević i Tresić Pavičić, koje Prohaska naziva “neposrednim prethodnicima Mladima u Hrvatskoj Modernoj”. Ističući kako je “pravo svakog mladog naraštaja da protiv šablone istakne svoje realno ja”, sljedeći naraštaj, mladi modernisti, polemiziraju sa starima, koji ih napadaju iz “Vienca” i koji njihove brojne časopise smatraju izazovima. Na kraju svojega pregleda Prohaska te 1916. godine vidi i najnoviji naraštaj

koji se pojavio oko 1915. a kojega odlikuje “trezniji nacionalizam i težnja za artizmom, u kritici nešto revolucionarna dispozicija”.¹

Nakon Prohaske i ostali će tumači postilirskе književnosti posezati za naraštajnim kriterijem u njezinoj razdiobi, odnosno poetičkoj segmentaciji. Neki će, poput Antuna Barca, štoviše, pojam kvantificirati tako da svakome naraštaju odrede trajanje od deset do petnaest godina, čime je operativni pojam sveden na eminentno sociološke odrednice unutar kojih se podrazumijevaju i one estetske. Jednako će postupiti i Barčevi nasljednici koji će u svojim sistematikama imati priliku uvesti dva naraštaja kao dijelove operativnih periodizacijskih shema, a njima neće odoljeti ni mlađi istraživači – ma koliko i jedni i drugi bili svjesni da naraštajne poetike nisu ni izbliza tako homogene kako se to na prvi pogled čine te da ih je teško izvoditi iz časopisa koliko god se oni doimali jakim gravitacijskim središtima.²

Tako Cvjetko Milanja u svojim monografskim studijama o pjesništvu druge moderne ubraja u tzv. *hrvatsko pjesništvo scene označenoga* krugovašku i razlogašku časopisnu skupinu ističući pri tome presudnu važnost 1952. godine zbog tada otpočeta procesa deideologizacije i defunkcionalizacije, tj. deinstrumentalizacije književnosti. Međutim, taj će proces i dalje nailaziti na više ili manje skrivene, odnosno otvorene prepreke do “konačnoga prepuštanja književnosti samoj”,³ što će dobrim dijelom instituciji književnosti kao kulturalnoj činjenici potencirati njezinu i onako

¹ Dragutin Prohaska, *Naraštaji najnovije hrvatske književnosti od 1850-1915*. Predavanje održano 18. lipnja 1916. na izložbi Proljetnog salona u Zagrebu. Cit. prema *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, PSHK, knj. 71 (prir. M. Šicel). Zagreb, 1975: 479-498

² Među zadnjima takvim prilozima je i rad Dubravka Jelčića *Periodizacija i naraštaji poslijeratnog hrvatskog pjesništva* u zborniku *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, (ur. A. Stamač). Zagreb, 1998: 11-34. Inače, o problemu naraštaja u književnosti i referentnu literaturu vidjeti u radu Zdenka Škreba *Teoretske osnove literarno-historijske periodizacije*, “Umjetnost riječi”, II(1958), 4: 137-162!

³ Usp. Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000*. I. Zagreb, 2000: 13!

joj – “inherentnu subverzivnost” (F. Inglis), pa će zato sada morati razvijati nove strateške oblike. Dinamika toga procesa Milanju, kao i svakoga tko se na tome putu nađe, nužno vodi tragom razdvajanja u prvome redu književnoga od neknjiževnoga supstrata za što je upravo periodika mjesto na kojemu se najbolje razaznaje ono što formalisti (J. Tinjanov i B. Ejhenbaum) nazivaju *sistem sistema*, a što pak (književni) časopis i čini relevantnom (književnom/kulturnom) javnom činjenicom.⁴

Samo tako može se, naime, razumjeti načelna važnost pojave novina, časopisa i almanaha i njihove povezanosti s pojavom ne samo prvih, kako ih naziva Prohaska, “naraštaja u hrvatskoj književnosti”, već pojave i onih književnih struktura tako uspostavljenih književnoga života koje naša književnost dotad nije poznavala – uključujući, dakako, i fenomen naraštajnosti. Sustav unutar kojega se oblikuje i djeluje i onaj književni iznudio je da se baš, npr. četrdesetih godina 19. st. pojave kritika, esej i feljton, pedesetih novela, šezdesetih roman, ili pak da se od raspoloživa versifikacijskoga asortimana odabere upravo narodni deseterac, a u drami ni manje ni više nego stihovana, i to deseteračka, povijesna drama, itd. – sve to po nekoj naraštajnoj logici žanrovske obnove kako upravo sugerira spomenuta Prohaskina (naraštajno-časopisna) raščlamba. I razloge i učinke pratimo u dotad nacionalnoj kulturi nepoznatome mediju koji dokida njezinu dotadašnju prevalentnu usmenost, pa jednako tako možemo ustvrditi kako tzv. novija, postilirska hrvatska književnost obogaćuje svoju žanrovsku lepezu zahvaljujući upravo novome mediju (časopisima od “Danice” do “Nevena”), u njemu ga i afirmira (s prvim godištim “Vienca”) istodobno vođena i modulirana koliko recepcijskim toliko i medijskim razlozima, upisavši se, dakako, kao struktura unutar odsad pisanoga kulturalnog modela.⁵

⁴ Usp. Boris Ejhenbaum, *Književni život*, u: *Književnost*, Beograd, 1972: 162-176!

⁵ Usp. magistarski rad Marine Protrke *Novela u hrvatskoj književnoj periodici 1835-1881* (Zagreb, 2003)!

Čini se da je dovođenje u kauzalnu vezu smjene unutar socijalnoga (naraštajnoga) sa smjenom i unutar književnoga sustava, barem na našim spomenutim primjerima, posve očita. Ono što ih eventualno razdvaja upravo je razina komplementarnosti, odnosno nekomplementarnosti sustava, tj. zadobivanja onoga stupnja autonomije (autoidentifikacije) koji će književnost dovesti, kako to zahtijevaju modernisti, do konačnoga prepuštanja “samoj sebi”. Prevedeno na jezik časopisne morfologije, postaje sasvim jasno da se recimo eminentno žanrovski časopis (za poeziju, dramu ili prozu, ili samo za kritiku) nije mogao pojaviti sve do duboko u 20. stoljeće, dakle u doba prevlasti jedne drukčije paradigme u kojoj će fragment biti drugo ime za specijalnost.⁶ Međutim, ovaj implicitni suodnos sustava unutar časopisnih projekata neće dopustiti ni “Krugovima” ni “Razlogu” da se otmu svojoj tradicionalnoj poetičkoj matrici koju obilježava evolutivno-revolucionarna gesta te vjernost papirnatom mediju kao naraštajnome gravitacijskome središtu, tj. časopisima kao pravim – da parafraziramo Milanju – gospodarima kulturne scene. Uz jedan (Šoljanov) dodatak, naime, kako se ipak radi o vjernosti više iz socijalnoga negoli estetskoga srodstva.

Oba naraštaja, uostalom, nastupila su s pozicije kakva književnost mora biti, pa kako je osporavanje uvijek i oslanjanje na ono što se osporava, dakle, i preuzimanja nekih strukturalnih elemenata a s njima i zadobivanja sličnosti, bez obzira što ni “Krugovi” ni “Razlog” nemaju ekspozitornoga teksta, poziciju generacije artikulirali će kao mnogi njihovi prethodnici i, baš kao njihovi prethodnici – još od prve moderne, legitimirati će se na mnoge

⁶ Istom logikom bilo bi u najmanju ruku neobično da se, recimo danas, pojavi časopis koji bi i eksplicitno bio “za pouku i zabavu”, ma koliko iz gledišta poetike postmodernizma i njezine potrebe za recikliranjem svega i svačega to na svoj način i ne bilo tako neočekivano, ali uz uvažavanje – lotmanovski rečeno – pozicijsnosti kao distinktivnoga načela.

načine kao u osnovi angažirano glasilo mladih koji, štoviše, sebe – baš kao i njihovi “originali” – nazivaju, između ostaloga, “starmalima i malodušnima” (I. Mandić). Napokon, i oni će kao i njihovi prethodnici časopisnu poziciju tumačiti kao generacijsku, pa otuda i časopis doživljavati kao javni proces medijskoga zadbivanja i ovjeravanja identiteta, i to – moglo bi se reći – prije kolektivnoga, negoli individualnoga – iako će, paradoksalno, upravo najjači individualac i najviše insistirati na naraštajno-kolektivnoj prepoznatljivosti (Šoljanova “klapa”!). I to je pravac koji ih – ma koliko tobož nesklone praktičnim pitanjima, ipak vodi prema angažmanu i društvenosti – sve do konflikta, pa će, s jedne strane, žanrovski sustav i jednoga i drugoga časopisa proizvesti gomilu eseja o svim aspektima života – od umjetnosti i filozofije, do politike i ekonomije, s druge pak do uzajamnih secesija (Šoljana i Slamniga – Gotovca i Zuppe) te do (prvome) “zavrtanja pipe”, odnosno (drugome) zabrane poradi nedovoljne ideološke pravovjernosti. Reklo bi se, ništa novo, viđeno više puta, još od Gaj-Vrazovih vremena – tek s ponekom nijansom u pogledu modulacije inače istovjetne *pedagoške slike svijeta!*

Ako već oba naraštaja nastupaju s pozicije naraštajno poželjnoga književnog modela, neovisno koliko tu poziciju uvjetuje kontekst ili je tek posljedica eminentno kritičkog uma, baš s obzirom na kontekst – zbog kojega oba naraštaja ciljano izbjegavaju bavljenje praktičnim pitanjima, a zapravo na svoj način opstruiraju doktrinarnu stvarnost u kojoj se nastoji sve kontrolirati – postavlja se pitanje čime se onda može opravdati očita časopisna živost šezdesetih i sedamdesetih godina, dakle, aktivnost koja je eminentno praktične i pragmatične naravi. Da li istim razlozima od kojih prijeti i opće mrtvilo? Ako je tako, onda je aporija unutar samoga sustava, poput memorijskog *buga*. U najmanju ruku unutar *sistema sistema* nešto se događa, uzajamna kontrola kao da popušta, izmiče ili se netko nečega počinje odricati. Paradigme se počinju lomiti. Na tome (*hladnoratovskome, agrarnoreform-*

skome, praksisovskome, šezdesetomaškome, proljećarskome) lomu stasaju novi naraštaji.⁷

Pristajući na okrilje institucionalne posredovanosti (tj. jamčće legitimacije?!), stječe se dojam kako se i *pitanjaški* kao i *offovski* naraštaj teško odriče viđene prakse časopisno-generacijskih diferenciranja, tj. potrebe zadobivanja identiteta unutar povjerenja u (medijsko i socijalno) *isto*, čime ujedno pristaju i na svojevrsnu odgovornost prema *istim*, ma koliko načetim autoritetima. Međutim, *pitanjaši*, a pogotovu *offovci* otkrivaju tu – mrkonjićevski rečeno – *pukotinu*; generacijski model literarnoga usustavljivanja počinje se ozbiljno ljuljati, pa će za offovsku identifikaciju, čini se, biti važniji *Zbornik off poezije* negoli ono nekoliko brojeva časopisa, koji jednostavno nije uspio zaživjeti, iako je imao dobro razrađenu i štoviše ekspozitorno ponuđenu poziciju naraštajnog glasila.⁸

⁷ S ovime, dodajmo, koincidira živost i u tadašnjim akademskim krugovima, pa se tako u krilu HFD-a začinju kapitalni nacionalni književnopovijesni projekti, te postaju legitimne na najvišoj razini rasprave i o trivijalnoj književnosti, pa čak i o nekome novom, ne više pejorativno pojmljenome, ali zato naglašeno ideologiziranome regionalizmu, itd. Što se periodike tiče, uz brojne ne samo novopokrenute (opće i specijalističke) časopise – mahom pri osnovanim ograncima Matice hrvatske, bivaju pokretane i relativno brojne novine. Baš ova i ovakva živost u čijem je žarištu najstarija, najautoritativnija i zapravo jedina “prava” nacionalna institucija – Matica hrvatska, govori ne samo o subverzivnosti nacionalne kulture unutar konkretnih povijesnih ideoloških modela, o tipu i krajnjem cilju te subverzije (zadobivanje potpunoga nacionalnog identiteta), već jednako tako ide u prilog tezi o tome kako je nacionalni preporodni pokret okončan tek u naše vrijeme, zadobivanjem i one najviše razine nacionalnog identiteta – političke suverenosti. Da je to tako, vidi se – između ostaloga – i po ulozi književnosti i ponovo njezinih časopisa koji se obnavljaju devedesetih godina paralelno s obnovom rada Matice hrvatske i njezinih ogranaka, odnosno po Domovinskomu ratu nakon kojega će pojaviti znakovi bitno drukčije re-identifikacije nacionalnoga odsad historijskih napokon realiziranoga i politički čini se neupitnoga identiteta.

⁸ Barem kad je riječ o pjesništvu osamdesetih, osim ovoga, čini se da je još jedan zbornik išao u prilog supstituciji časopisnoga oslonca, a to je Štambukov kontroverzni i offovcima oponirajući zbornik, odnosno antologija *Insulae* 1981. Usp. magistarski rad Sergia Bracanovića “*Insulae*” i *suvremeno hrvatsko pjesništvo* (Zagreb, 2003)!

Na sličan način u književni prostor ulazi 1985. i časopis “Quorum”, i to nakon što je već offovac Maleš preuzeo vodeći društveno još poželjan i privilegiran časopis “Republiku”; riječ je o pokušaju da se zatvori spomenuta pukotina koju ne uspješe zatvoriti offovci (inače likovno interpretiranu na koricama njihova prvoga broja – namjerno ili slučajno? – svejedno!), a radilo se zapravo o tome da se nova paradigma usadila dublje negoli se to na prvi pogled činilo.

Ukratko, “Off” hoće izlaziti, jer petnaestak časopisa koliko ih je na sceni ne zadovoljavaju potrebe “kulturne javnosti”, nema naime: *generacijskoga časopisa koji bi okupljao mlade pisce i služio im kao “poligon” za istraživanje, eksperimentiranje, iznošenje novih ideja o književnosti* (rečenica koja se u mnogim inačicama vrti od kraja 19. stoljeća!), *časopisa koji ne bi bio toliko generacijski obilježen, ali bi bio vezan za aktualnu književnu produkciju i sve važnije književne događaje, jer glavnina je starijih kritičara “utihnula” a novi se kritičarski naraštaj još nije pojavio.*

Budući da je deplasirano “pokrivati” prostor koji konceptijski pokrivaju “Oko”, “Forum”, “Književna smotra” ili još neki od postojećih periodika, čini im se vrlo opravdano pokrenuti časopis koji bi okupio naraštaj mlađih pisaca ili koji bi pokušao pratiti aktualnu književnu produkciju, pa bi “Off” morao ispuniti prazninu (“pukotinu”) među njima.

Primjeri iz povijesti književnosti, pozivaju se offovci, opravdavaju potrebu pokretanja baš generacijskoga časopisa, *jer su mlađi pisci i dosad putem časopisa uobličivali nove ideje, stvarali poetičku, teorijsku podlogu za te ideje, za nova literarna strujanja:*

- U Hrvatskoj takvog glasila već godinama nema, i djelomice je to uzrok zašto neke nove književne ideje koje su mlađi pisci pokušali afirmirati nisu dovoljno “odjeknule” ni među starijim književnim kritičarima, a kamoli među “širokom publikom” –.⁹

⁹ Zašto “Off”? “Off”, 1978, 1: 3-5

Dakle, ništa čega ne bi bilo u programima, odnosno strategiji bilo kojega ranijeg časopisa!

Zato je mnogo važnije objašnjenje imena budućeg časopisa *Zašto naziv "OFF"?* jer uključuje ono što već postaje ključni dio legitimacije novoga književnoga naraštaja, odnosno same ideje književnosti i njezine društvene stratifikacije. Iako se budući časopis nudi kao prikladan organizacijski oblik *offovsta*, a koji u prvome redu obećava "pravi put do prve knjige", dakle, i javne verifikacije statusa putem identifikacije s tradicionalnom institucijom časopisa, "Off" nije ni stigao razviti svoj periodički profil, pa čak niti uz dobru volju da u svoj krug pripusti "ne prvenstveno pjesnike i ne isključivo poletarce" – o pokretu da se i ne govori. Štoviše, časopis već računa na prozaike iz mlađeg naraštaja koji imaju knjige, ali je za njih naziv "Off" prikladan toliko koliko je njihova proza oštro suprotstavljena proznoj tradiciji, osobito onoj poslijeratnoj, napokon, ona je *offovska* i po tome što je uglavnom nailazi na odbijanje i pisaca i kritičara iz starijeg naraštaja", stoji u uvodniku.¹⁰

Ma koliko se na kraju ograđivao kako primjedbu o "Offu" kao generacijskom časopisu ne bi valjalo uvijek doslovno shvaćati, njegova projekcija zvuči poznato, u najmanju ruku neoavangardno. Ona ujedno odaje koncepciju koja najtešnje povezuje dva načela: *časopisnost* i *naraštajnost*. Takve medijske projekcije naraštajnoga identiteta bio je svjestan i Branko Maleš kada "Razlog" naziva "posljednjim generacijskim časopisom" čijim prestankom se ukazao nedostatak "fiksiranog prostora i njime pribavljenog kontinuiteta u objavljivanju grupa mladih literata" i, što je važnije, zbrka i nesustavnost u praćenju i ocjeni nove književne produkcije, a sve to uzrokuje gubljenje onoga što Mrkonjić, dodaje Maleš, naziva "kriterijskim standardom".¹¹

¹⁰ Tako uz mlade nalazi se i nešto stariji Pavao Pavličić, a iz današnje perspektive posebno je zanimljiv prilog Susan Sontag *Bilješke o Campu* u prijevodu Gordane Visković (br. 1: 77-91).

¹¹ Usp. Branko Maleš, *U obzoru novoga hrvatskog pjesništva* (Pjesnička proizvodnja pisaca rođenih poslije rata, 1946–1958). "Off", 1978, 1: 34-44!

Kao “Offov” svojevrsni nastavak časopis “Quorum” pokušat će umanjiti nedostatak generacijskog izmaknutoga oslonca. Međutim, sada se već radi o očitijim znakovima supostojanja poetika među mladim hrvatskim autorima, koje ne samo da nije više moguće svesti – ni pojedinačno ni skupno – pod neki jedinstveni časopisno-generacijski projekt, ponajmanje na neku jedinstvenu, koliko-toliku prepoznatljivu “generacijsku poetiku”, već takvome vidu transparentnosti quorumaši kao da i ne teže. Razlika sada postaje novo gravitacijsko središte, i ono će se samo poslužiti onime što im je objektivno najbliže – časopisnim medijem koji će – uza sva tehnološki razumljiva ograničenja – pokazati svu otvorenost i prema drugima, ma kako konkurentnim medijima, tj. *opću demokratizaciju*, kako i sami ističu.¹²

Dakle, cijela stvar kao da je postavljena na glavu: mladi, tj. quorumaši, startaju knjigama (prvo kolo “Quorumove” biblioteke proglašeno “najznačajnijim izdavačkim događajem mjeseca listopada ’84”, te dobilo nagradu *Sedam sekretara SKOJ-a!*), i “Quorum” je prema Vjekoslavu Bobanu “neka vrsta generacijskog ogledala” u kojemu se vidi “dobar dio onoga za što tzv. mlada generacija ima volje, inata, pameti, upitanosti, duha i svježine”, kritika počinje prepoznavati i katalogizirati postupke eminentno postmodernističke “poetike”, npr. “kombiniranje raznih žanrova”, piše Igor Mandić, itd.

Quorumaši, međutim, ne zagovaraju časopis, već *časopisni prostor namijenjen književnosti*, prvo kolo njihove edicije pokazuje da je prava gužva u redu za knjige, kao da više nije potrebno prijeći nekakav kvalifikacijski prag na koji su još offovci računali kada su govorili o “časopisu kao vježbalištu”, dakako, bez ironij-

¹² Ovdje valja upozoriti na još jedan, sve prisutniji fenomen intermedijalnosti, koji konceptualno počinje promicati časopis “Razlog” svjesno radeći na likovnosti svojega formata te angažmanom suvremenih hrvatskih umjetnika poput Julija Knifera, Ivana Kožarića, Miroslava Šuteja, Josipa Vanište, Koste A. Radovanija, Dušana Džamonje i drugih.

skog odmaka, koji bi se morao osjetiti s obzirom na to da je o časopisima ovako govorio još Stanko Vraz. Njihovo zaleđe sada partnerski drži jedna politička organizacija, ne više na način koji probija iz Mihalićeve pjesme o majstoru kojemu bi bilo bolje da *broji zvijezde i sadi luk*, napokon, oni posve nepretenciozno najavljuju da će nastojati “tijekom ove godine sačiniti nekoliko časopisno koncipiranih knjiga, da bi se barem djelomično ublažilo trenutno stanje, poglavito kad je riječ o mladim književnim proizvođačima”. Nema subverzivnoga dijaloga s oponentima i konkurentima, s minulim poetikama ili pak s društvom za koje ne pokazuju ni onoliko (krugovaško-razlogaškog) “plemenitoga angažiranja” da se ono barem popravi, ako već ne i da se promijeni. Na prvi pogled reklo bi se da je nastupio naraštaj s vidno reduciranim senzibilitetom za socijalni okoliš bez očekivana respekta prema tradicionalnim autoritetima među kojima su bili i knjiga i časopis.¹³

No, težište je negdje drugdje, oslonac također, čini se da upravo tamo gdje je do jučer bila slabost, sada se stvara prednost: prostor književne autonomije nije više cilj, već sredstvo, i sredstvo postaje najkraći put do jedino važnoga cilja, tj. književnosti. Istina, valja reći da sada matična kultura, ma koliko još sklona monologu, osim brojnih raznovrsnih časopisa, ima i nekoliko novina u kojima se polemizira do nesnošljivosti upravo o pitanjima koja će uskoro postati posve nevažna (ne i egzistencijalno bezbolna!); i baš tada, kada quorumaš Čegec preuzme “Okno” i napokon ga izvede na

¹³ Sama sintagma *časopisno koncipirana knjiga*, odnosno pojam *časopisne knjige*, oslobodimo li ga ovdje nepotrebne asocijacije uz tradicionalnu periodiku koja je držala do svojih fizičkih atributa (knjiga, svezak, broj), govori u najmanju ruku o obostranoj “ugroženosti” dotadašnjega kulturalnoga statusa obiju tiskovina – i knjige i časopisa, ponajprije – čini se – zbog tehnoloških, odnosno medijsko-recepcijskih razloga. Analogan je slučaj također navedena konstrukcija “mladi književni proizvođači”, što quorumaški socijalni autizam donekle dovodi u pitanje, kao uostalom i spomenuta nagrada Sedam sekretara SKOJ-a.

poetičku čistinu, novine o kojima će se jednom morati progovoriti temeljito i s respektom, bivaju ugašene.

Što sve ovo znači za časopise kao instituciju, koja je i sama – kako to pokazuje “časopisna znanost” (njem. *Zeitschriftwissenschaft*) ili *časopisoslovlje* – strukturirana po nekim načelima?¹⁴

Po definiciji koju quorumaši, istina, posredno izvode za svoj, dakle, i za ostale časopise – naime, da je riječ o “prostoru za potenciranje neposredne literarne proizvodnje i kritičko-analitičkog sagledavanja njezinih prinosa” – ništa se bitno ne mijenja: časopis je i dalje tiskani medij koji *registrira, generira i dokumentira* sliku neke književnosti u određenome, pa tako i, recimo, naraštajnome periodu. No, naraštajnost – kako to pokazuje quorumaški u osnovi višenaraštajni konglomerat – više nije imperativ, a niti razlog; važan je čin, i on povezuje sudionike. Ono što je bitno, tiče se upravo zadobivanja identiteta putem časopisne dispozicije vremena i sudionika u njegovoj optici. Prevedeno na područje teme, dinamika iskakanja iz ranijih generacijsko-časopisnih više ili manje monističkih, tj. kolektivnih poetika, odnosno otpora svakome usustavljanju, od sedamdesetih se godina pokazuje kao dinamika eminentno individualnih razlika i auto-poetika prema kojima sve što jesu duguju mjeri svoje manje ili veće sličnosti, odnosno razlike. Ovime, poput bumeranga, ono što se ruši u isto vrijeme se i gradi kao novi (reidentificirani) sustav, a što su zapazili i sami quorumaši i njihovi kasniji interpreti – od Miroslava Mićanovića preko Cvjetka Milanje, Vladimira Bitija i Krešimira Bagića do Tvrтка Vukovića. Ovaj zadnji doslovno piše:

- Quorumaši su označeni kao model koji, s jedne strane, sustav podriva, a s druge ga gradi bivajući njegovim konstitutivnim dijelom. Kada

¹⁴ Riječ je u osnovi o četiri načela: *periodičnost, aktualnost, univerzalnost i publicitet*, a njima je naknadno, da bi se ograničili tiskarski od modernih audio-vizualnih medija, dodan i peti – *disponibilitet*. Usp. Jürgen Wilke, *Literarische Zeitschriften des 18. Jahrhunderts*, I. Stuttgart, 1978: 28!

sustav ne bi postojao, kad bi ga bilo moguće dezintegrirati do kraja, nestao bi razlog postojanja quorumaša koji svoj identitet dosežu njegovim urušavanjem.¹⁵

Zato svaka poetička sistematika, dakle, i svaka periodizacija koja nema namjeru izostati, ma koliko bila problematična – baš kao što je to naraštajno-časopisna, morat će svakako računati ne samo na autorska djela i sve časopise, već i na razne zbornike i antologije, danas možda više negoli ranije s obzirom da je upravo veći problem sustavu izbjeći negoli u njega ući. U tome smislu krug kao da se zatvara, tj. neočekivano se vraćamo na početak nakon što su svi stupovi književne institucije dovedeni u pitanje.¹⁶ S njima, dakako, kao da je upitan postao i sam vrijednosni sustav, a on je uvijek upitan kad su upitni kriteriji na kojima ovaj počiva.

Gledano iz modernističke perspektive, ne zvuči nimalo ohrabrujuće. Tim gore za modernizam, dodali bi postmodernisti, koji sigurnost pravila, žanrova i sistema radije mijenjaju za traganje i neizvjesnost. Časopisi u tome procesu nastoje i dalje sačuvati, novim medijima usprkos, još uvijek vodeću, u nekim aspektima i nezamjenjivu ulogu. A kao povijesna činjenica¹⁷ i oblik javnosti,

¹⁵ Tvrko Vuković, *Off-line*. Hrvatsko pjesništvo devedesetih. "Quorum", XVII (2001), 5-6: 281

¹⁶ Posljednja književna institucija koja je upravo ovih dana "pala" je Društvo hrvatskih književnika. Bez obzira na svojevrsni socijalni autizam naraštaja sedamdesetih i osamdesetih godina, ovakva je gesta prije 1991. bila nezamisliva. Uostalom, i novosadska subverzija nadnacionalne (savezne, jugoslavenske) književničke udruge 1985. nije vođena iz, recimo, pitanjaško-offfovskih redova, već krugovaških, dakle, onih koji su u svojoj književničkoj mladosti radili na restauraciji nacionalnoga književnog identiteta.

¹⁷ Upravo zbog činjenica i njihova preslagivanja, da bi ovaj pokušaj refleksije imao čvrsto uporište, valjalo bi se pozabaviti samim časopisima, tj. njihovim priložima, suradnicima, uredničkim konceptima i odjecima, što autor ovoga eseja u ovome trenutku objektivno ne stigne. No, kako je to ionako dio, i to završni, njegova istraživačkoga projekta, kada dođe na red, bit će obrađeno sedamdesetak časopisa i novina iz razdoblja 1968-1990. od kojih je oko polovice izlazila u Zagrebu, ostatak u još 15 gradova (Rijeka, Pula, Osijek, Dubrovnik, Split, Varaždin, Kar-

dakle i moći, oni će i dalje nastojati činiti sve kako bi sačuvali ono što je u njihovu vlasništvo, a to su, između ostaloga, i naraštaji.

lovac, Sisak, Požega, Đurđevac, Zadar, Vinkovci, Slavonski Brod, Koprivnica i Gospić). Među značajnijima svakako je njih dvadesetak (*Riječka revija*, *Zadarska revija*, *Polet*, *Mogućnosti*, *Vidik*, *Dubrovnik*, *Telegram*, *Marulić*, *Književna smotra*, *Poezija*, *Revija* (osječka), *Most*, *Dometi*, *Hrvatski književni list*, *Kaj*, *Kritika*, *Croatica*, *Kamov*, *Pitanja*, *Hrvatski tjednik*, *Teka*, *Oko*, *Stih*, *Gesta*, *Off*, *Gordogan*, *Quorum*, *Rival*) od kojih bi se nekoliko moglo izdvojiti kao tzv. jezgrene (npr. *Vidik*, *Dometi*, *Prolog*, *Pitanja*, *Teka*, *Oko*, *Gesta*, *Off*, *Gordogan*, *Quorum*, *Rival*), što ne znači i najvažnije.